

Kniha přináší antropologický pohled na problematiku adopce (osvojování) a o tomto tématu pojednává primárně z hlediska tělesnosti. Lidské tělo je naplněno nepřehledným množstvím kulturně specifických významů. Autorka odkazuje na roli lidského těla a k němu navázaných významů v procesu osvojení. Soustředila se zejména na adopci dětí odlišného vzhledu, než jaký mají členové rodiny, kteří dítě přijímají. Smazí se objasnit sociálně sdílené stereotypy, které jsou asociovány se specifickým tělesným vzezřením. Tyto sdílené významy mají zásadní vliv na aspoň žadatele o adopci přijímatelů dětí s danými tělesnými charakteristikami. Výzkum, na kterém je práce založena, vychází zejména z metodologického antropologie. Kniha je díky svému komplexnímu pojetí a formě zpracování přístupná širokému okruhu čtenářů od laika, přes studenty různých studiích zaměřených zejména na adopci dětí.

- Jak je vnímána rodina, v níž se její jednotliví členové vobě nepodobají?
- Může se vzhledové odlišné dítě stát plnohodnotným členem své nové rodiny?
- Mohou vztahy v rámci „náhradních“ rodin dosahovat stejných kvalit jako v rodinách spojených biologickým poutem?
- Jakou roli hraje v náhradní rodině pečovatel a jiná dítěte? Může si dítě s sebou do nových rodin vnořit šararáterové vztahy, nebo je jejich půvab ovlivněna prostředím, ve kterém žije?
- Jaký vliv má odlišný vzhled dítěte na jeho pozuzování ze strany veřejnosti?

Petra Šanderová absolvovala bakalářské a magisterské studium sociální a kulturní antropologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. V současnosti působí v neziskovém sektoru. Zaměřuje se zejména na problematiku adopce, tělesnosti, etnicity, ras a kognitivní antropologie.

4240760242

Ustední knihovna FSS MU Brno

Petra Šanderová

Petra Šanderová
Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém

Antropologie

479

ISBN 978-80-7419-046-9

V českém prostředí fyzické charakteristiky, které jsou považovány za distinktivně „romské“, podléhají silné stigmatizaci. Stigma se však nezřídka týká pouze samotných dětí, ale přenáší se také celou rodinu. Tuto skutečnost dokládá příběh jedné z rodin, který byl zveřejněn v knize *Prožívat několik životů*: „Naše děti si odmalička musely zvykat na to, že jsou jiné než ostatní. Už když jsme si je přivezli, reagovali někteří lidé z vesnice velice škaradě: pryč nemůžeme mít nic normálního, všechno extra. Tím „normálním“ mysleli bílé děti. Já jsem jim sem přivezla „čokolády“, a oni se s tím museli smířit. Jenže to dopadlo tak, že nás do těch „čokolád“ zařadili taky. Já už jsem nebyla bílá, já už jsem byla Cikánka“ (Soukupová 2008:71). Velice závažný problém může představovat stigmatizované dítě v rodině pro jeho sourozence, kteří nejsou nositeli stejného stigma. Stigma je totiž automaticky přenášeno i na ně, což je zejména pro děti nízkého věku obtížné. Z tohoto důvodu poté může docházet k vyhrcození vztahů mezi sourozenci, jako se to stalo například v rodné paní Evy, která již před osvojením „romské“ dívky měla svého vlastního biologického syna.

„Ten starší pořád teď řeší, že je adoptovaná, a že proto je vlastně tak hrozná, že není naše. Treba všera jsme byli na procházce s kamarádkou a on to hned jako všechno vyžvanil, říká: Klárka je cikánka a je adoptovaná. Oni to třeba nevěděli, a děti se hned začaly ptát. Nebo teďka přišel děda s tím, že Adámek mu říkal, že Klárka je cikánka a krade. A my jsme vůbec nechápali, kde to vzal. A on to popíjel, že by to řekl. No tak nad tím takhle přemejšli a podle mě, když to třeba řekne ve škole, tak oni mu takhle odpovědějí možná by děti, nevím. Teď se snažíme, aby se nestavěl na tu stranu těch druhých, aby pochopil, že jí má chránit, bránit, ale to bude asi náročný.“

(Eva)

Tělo a vše, co k němu náleží, je tedy silným zdrojem identity a zároveň také možného stigma, a to nejenom samotného „majitele“, ale i osob, které jsou s ním v určitém vztahu. Život v současné společnosti je přeplněn neosobními sociálními interakcemi. Takové kontakty s cizími lidmi obzvláště podléhají stereotypním reakcím a představám, které se vytvářejí na základě prvního dojmu, jehož nejsilnějším zdrojem je fyzický vzhled. Pokud je tělesné vzezření identifikováno jako poznamenané stigmatem, vznikají dalekosáhlé důsledky pro sociální status daného jedince a jeho okolí. Tato skutečnost může mít značný vliv na preference vyjadřované žadateli o osvojení dítěte. Z tohoto důvodu byla použita metoda *free listingu*, jejímž úkolem bylo odhalit významy spojené s danými sociálně definovanými kategoriemi lidí a jejich tělesnými charakteristikami.

Kapitola 7 Pohled na ty „druhé“

Výsledky získané metodou *free listingu* pomáhají objasnit pořadí preferencí při výběru dítěte. Odpovědi respondentů jsou do značné míry založené na internalizovaných, společensky sdílených, stereotypních představách. Je však nutné upozornit na skutečnost, že odpovědi se v některých případech nezaměřují přímo na charakteristické vlastnosti dané „skupiny“, ale také na přístup většího společnosti k dané „kategorii“ jedinců. Proto se ve výsledcích můžeme setkat s takovými položkami, jako je například pojem diskriminace, rasismus, či stereotyp. Takové pojmy v tomto případě nemůžeme považovat za vlastnosti daných jedinců, ale spíše za deskriptci společenského klimatu, které existuje ve vztahu k dané „skupině“.

Nejprve svou pozornost zaměříme na základní rozdíl mezi atributy spojovanými s vlastní skupinou lidí světlé barvy pleti a ostatními dotazovanými kategoriemi. Tento rozdíl spočívá především ve skutečnosti, že oproti kategoriím „černocho“, „asiat“, „Rom“ a postižený člověk je míra stereotypizace u kategorii „běloch“ daleko nižší. Respondenti měli právě s touto kategorií největší problémy, často jim činilo potíže vyjmenovat alespoň tři požadované položky. U ostatních kategorií tento problém neznikal. Lidé totiž mají v případě těch „druhých“ ve svých myslích internalizované společensky ustanovené stereotypní představy, které se jim automaticky vybavují. V případě definice vlastní skupiny však vystávají potíže. Tato skutečnost může být způsobena jednak tím faktem, že kategorie „běloch“ je pro respondenty příliš obecná a široká, lidé se s touto kategorií identifikují pouze v případech, kdy se dostávají do kontaktu se „skupinami“ odlišného fyzického vzezření, což ovšem není příliš časté. Lidé se spíše identifikují se svou národností, která již představuje konkrétnější kategorii. Druhým důvodem může být skutečnost, že lidé na základě své daleko intenzivnější zkušenosti s vlastní „skupinou“ než se „skupinami“ ostatními jsou schopni uznat různorodost jedinců uvnitř této „skupiny“. Jejich postoj k vlastní „skupině“ je pak do značné míry ambivalentní. Jak je možné vypozařovat z výsledků *free listingu* pro kategorii „běloch“, které jsou uvedeny v tabulce 19,²⁵

²⁵ Uvedená tabulka obsahuje pouze položky, které byly respondenty (celkem 49 respondentů – viz Metodologie) zmiňovány minimálně dvakrát. Položky v tabulce jsou uspořádány podle významnosti, kterou hrají

existuje zde značná ambivalence ve vnímání vlastní skupiny a zároveň také v důrazu kladeném na variabilitu jedinců spadajících do této kategorie. Jak si můžeme povšimnout, pátou nejčastěji zmiňovanou položkou byla odlišná povaha každého z jedinců spadající do dané „skupiny“. Respondenti se často prali: „co tam mám napsat, vždyť je každý jiný“.

Tabulka 19: Výsledky *free listingu* pro kategorii „bílých“

Položka	Frekvence	Průměrné pořadí	Smithovo S
1 Evropa	8	1,875	0,141
2 Nadřazenost	7	2,143	0,096
3 Rasismus	5	1,400	0,096
4 Já	5	1,400	0,089
5 Každý má jinou povahu	4	1,000	0,089
6 Čech	3	1,333	0,056
7 Inteligence	3	2,333	0,044
8 Namyšlenost	3	2,000	0,048
9 Zlo	3	2,333	0,033
10 Čistota	3	1,333	0,056
11 Kolonizátor	2	3,500	0,026
12 Závist	2	1,500	0,037
13 Nadbytek	2	2,000	0,022
14 Pracovitost	2	2,000	0,026
15 Pohodlí	2	2,500	0,019
16 Pivo	2	1,000	0,044
17 Vychytralost	2	2,500	0,028
18 Blízkost	2	1,500	0,033
19 Dominance	2	1,500	0,033
20 Věššina	2	2,500	0,022
21 Světlé vlasy	2	2,000	0,030
22 Stejná barva pleti	2	2,000	0,030

Z vyjmenovaných položek si zároveň můžeme povšimnout poměrně negativního pohledu na vlastní „skupinu“. Na jednu stranu je zmiňována im-

v uvažování respondentů o dané kategorii. Ve sloupci *Frekvence* je uvedeno, kolikrát respondenti danou položku zmínili. *Průměrné pořadí* označuje průměrné pořadí, ve kterém byla daná položka respondenty uvedena. *Smithovo S* je hodnotou, která kombinuje obě hodnoty předchozí. Označuje důležitost dané položky v systému představ respondentů.

teligence, čistota a blízkost, do protikladu k těmto pojímům však můžeme postavit nadřazenost, namyšlenost, závist, vychytralost a podobně. Pohled na vlastní „skupinu“ je tedy značně ambivalentní. Na podobný fenomén upozornil také Ladislav Holý ve své knize *Malý český člověk a velký český národ*. Holý zde uvádí, že podle sociologického výzkumu stereotypů české národní povahy z ledna 1992 celých 76 % vlastností, které si Češi nejčastěji připisují, bylo výrazně negativních. Nejfrekvencovanější se objevovala závist, dále pak nepřiměřená konformita, vychytralost, sobectví, lenost, zbabělost, hádavost, pokytecťví, domyšlivost a požitkářství. Co se týče pozitivních charakteristik, respondenti uváděli, že Češi jsou pracovití, zruční a mají smysl pro humor. Celá třetina respondentů se ale domnívala, že Češi nemají žádné specifické vlastnosti (Holý 2001: 72). Zjištění Ladislava Holého do značné míry odpovídají výsledkům *free listingu*. Respondenti při vyjmenovávání vycházeli z jím nejbližších zkušeností a vědomostí. Kategorie „bílých“ tedy zřejmě byla spojena se značně ambivalentní kategorií „Čech“. Češi jsou v tomto smyslu někdy označováni jako jakási antropologická výjimka, protože autostereotyp jejich kultury je na rozdíl od ostatních národů, či etnických skupin laďen spíše negativně, což do značné míry může být považováno za důsledek historického vývoje. I přes tento sdílený ambivalentní pohled na vlastní skupinu je míra stereotypizace v této skupině poměrně nižší; mnohem výraznější než v ostatních skupinách je zdůrazňována variabilita jejich příslušníků.

7.1 Atraktivita „černošského“ dítěte

Nyní svou pozornost zaměříme na ostatní kategorie, ke kterým se respondenti měli vyjadřovat. Jak již bylo zmíněno na jiném místě, poměrně vysoké preference získávalo v párovém srovnávání dítě „černošské“. Z výsledků *free listingu* uvedených v tabulce 20 je patrné, že respondenti nemají s lidmi tmavé barvy pleti vzhledem k jejich velice nízkému zastoupení v rámci české společnosti mnoho zkušeností. Tato skutečnost se odráží v nízké míře zastoupení charakterových vlastností ve vyjmenovaných položkách. Spíše nežli charakterové vlastnosti jsou zmiňovány obecně tělesné charakteristiky, které jsou na první pohled zjevné a upoutávají tak pozornost respondentů. V prvních sedmi nejvýznamnějších položkách jsou zmíněny tělesné charakteristiky hned čtyřikrát. Blíží charakterové vlastnosti, jež vytváříme pro „skupiny“, se kterými běžně probíhá sociální interakce, se v souboru vyjmenovaných pojmů vyskytují pouze zřídka, přičemž převládají spíše pozitivní vlastnosti (milí, přátelští, hezcí, pracovití).

Takto pozitivně laděné pojmy jsou v příkrém protikladu k stereotypním představám o „černoších“, které převládají ve Spojených státech amerických.

Zde jsou vnímání především jako hostilní, agresivní, nebezpeční a násilní lidé. Tato sdílená stereotypní představa pak hraje roli například v přisnějším vnímání a zacházení s „černošskými“ mladistvými pachatelii trestných činů oproti delikventům bělošským (Graham, Lowery 2004). Podobně negativně jsou hodnoceni i v oblasti vzdělání a inteligence. Automaticky se předpokládá, že černošským dětem se ve škole nebude dařit tak dobře jako dětem bělošským, či asijským (Kao 2000). Pouze jediná stereotypní představa zmiňuje respondenty se zdá být identická se stereotypy sdílenými v USA. Jedná se o chudobu spojovanou s „černochy“. „Byť černý automaticky znamená být chudý“ (Wright 2000: 63). Chudoba a hlad byly často zmiňovány i respondenty v tomto výzkumu.

Nyní se musíme tázat, jaký vliv mají tyto představy na ochotu přijmout „černošské“ dítě. Na základě odlišných vlastností připisovaných „černochům“ ve Spojených státech amerických a v rámci naší společnosti, můžeme odvodit rozdílnou ochotu přijmout „černošské“ dítě do náhradní rodiny. Zatímco silně negativní stereotyp sdílený v USA je příčinou výrazné neochoty pro osvojení „černošského“ dítěte, v případě České republiky je tomu naopak. „Černošské“ dítě je vnímáno jako exotické, sportovně nadané, hezké, neoprávněně diskriminované a trpící chudobou a hladem. Všechny tyto charakteristiky mají pozitivní vliv na preference udělované „černošskému“ dítěti. Tento postoj byl potvrzen i jednou z žadatelek, která se zajímala o osvojení „černošského“ dítěte z Afriky. Kontakt s ní byl navázán na základě dříve zmíněného inzerátu na internetových stránkách pro získání respondentů. Žadatelka v jednom svém emailu napsala:

„Rozhodli jsme se pro dítě z Afriky, pro malého černoška a vedlo nás k tomu hlavně to, že velké procento dětí tam umírá zcela bezdůvodně a naproti dětem z ČR mají tyto děti mizivou šanci na to dostat se do rodiny, která se o ně postará, dá jim lásku nebo zázemí, už kvůli tamním podmínkám. ... Kdybych si adoptovala dítě z ČR a nějakým způsobem by mě v dospělosti nebralo, nemělo rádo (bohužel stát se může cokoliv), asi bych si dlouho dávala za vinu, že sem mu neposkytla to, co si představovalo, že si ho mohl adoptovat někdo starší, bohatší, zkušenější, úspěšší... ale takhle, u dítěte z Afriky, i když by to bylo stejně, bych si mohla ospoň říct: „jsem ráda, že sem ti dala šanci žít a mít lepší budoucnost, než kterou bys dostal kdekoliv jinde... a ta úplně poslední věc, podívejte se na ty jejich krásný, veliký, tmavý a smutný kukadla... takové děti musíte milovat.“

Osvojení malého „černoška“ tedy není vnímáno jako možná příčina ztráty sociálního statusu celé rodiny. Naopak se v očích veřejnosti jedná o chvá-

lbohodný čin, který si zaslouží společenské uznání. Přijetí takového dítěte sociální status rodiny naopak zvyšuje. Ve Spojených státech amerických je tomu však často opačně, osvojení „černošského“ dítěte vede ke stigmatizaci rodiny. „Rasa“ je zde silně propojena s konceptem sociální třídy. Jak dokládá Patricia K. Jennings, matky odložených černošských dětí jsou považovány za nízkopříjmové delikventky, jejichž sexuální chování neodpovídá společenským normám, přičemž období jejich těhotenství je spojováno s konzumací alkoholu a drog. Pokud je tedy pro rodiny nereálné získat bělošské dítě a jsou nuceny uchýlit se k adoptci „transrasové“, pak spíše preferují adoptci mezinárodní než adoptci černošského dítěte v rámci USA (Jennings 2006). Osvojitelé se obávají poměrně častých negativních reakcí okolí, které by ohrožovaly nejenom status dítěte, ale také celé rodiny. Tato situace však v rámci české společnosti ve vztahu k „černošskému“ dítěti nehrozí, což vysvětluje poměrně vysoké preference, které získalo v párovém srovnávání.

V této souvislosti je nutné uvědomit si, jaké výhody osvojení „černošského“ dítěte skýtá. Pokud si lidé takové dítě osvojí, je jejich „dobry skutek“ velice dobře viditelný díky vzhledové odlišnosti dítěte, společenské ocenění je tak téměř automatické. Sandra Patton ve své knize uvádí případ, kdy k něčemu podobnému došlo také v USA, nicméně se podle ní jedná spíše o ojedinělý případ než sdílenou zkušenost. Jedná se o příběh jedné z informátorek jménem Gabrielle, která byla ve svém životě dvakrát opuštěna, jednou svou biologickou matkou a podruhé matkou adoptivní, přičemž obě opuštění byla zapříčiněna vzhledem dívky. Biologická matka opustila Gabrielle kvůli tomu, že byla napul černoška, její ostatní děti však byly mexické. Černošské dítě tedy pro její rodinu znamenalo stigma. Dívka byla dána do adopce. Hlavní motivací její adoptivní rodiny k adoptci byla silná kampaň propagující nutnost najít domov pro těžko umístitelné děti. Tímto označením byly myšleny hlavně děti černošské. Gabrielle k tomu řekla: Tenkrát to bylo in, dá se říci, že rodiče chtěli adoptovat spíše symbol. Její adoptivní rodiče chtěli přijmout pouze černošské dítě s velmi tmavou pletí. Nechtěli někoho, kdo vypadá jako běloch, protože takové dítě by nepřineslo patřičné společenské uznání. Nicméně dívka byla napul mexická a napul černoška, proto měla velice světlou plet. Takovou ji ale adoptivní rodiče nechtěli, protože nebyl dostatečně vidět jejich dobry skutek. Gabriellina matka chtěla adoptci naznačit, že patří mezi dobré liberální lidi, symbolika adoptce jí měla zbavit zodpovědnosti na její participaci v udržování rasově stratifikované společnosti. Nicméně Gabrielle neměla vhodný vzhled k tomu, aby byl tento cíl splněn. Její „rasová“ příslušnost byla příliš ambivalentní. Proto byla dívka opuštěna i její novou rodinou (Patton 2000: 54–57).

Podobná motivace osvojení může být příčinou silné preference vyjadřované vůči „černošskému“ dítěti i v rámci české společnosti. Lidé nemají s t-

míto jedinci negativní zkušenosti, jako je tomu u většiny ostatních skupin zahrnutých do výzkumu. Proto ve vztahu k „černošským“ dětem převládá jakýsi spásatelský étos, který je společností kladně hodnocen, a je tudíž i zdrojem vysokého společenského statusu.

Tabulka 20: Výsledky *Free listingu* pro kategorii „černoch“

Položka	Frekvence	Průměrné pořadí	Smithova S
1 Afrika	17	1,353	0,330
2 Kudrnaté vlasy	13	1,923	0,203
3 Sport	11	2,273	0,156
4 Tmavá barva pleti	8	1,750	0,128
5 Chudoba	8	2,250	0,106
6 Velké ry	6	2,833	0,058
7 Bílé zuby	4	3,000	0,033
8 Rasismus	4	2,500	0,044
9 Hlad	3	2,667	0,030
10 Diskriminace	3	2,333	0,035
11 Nemoci	3	3,000	0,027
12 Huha	3	2,667	0,035
13 Amerika	3	2,000	0,043
14 Exotický	3	1,667	0,050
15 Milý	3	2,333	0,032
16 Svalnaté tělo	2	1,500	0,035
17 Přátelský	2	1,000	0,043
18 Hezký	2	1,000	0,043
19 Obama	2	3,000	0,014
20 Negr	2	2,000	0,034
21 Pracovitost	2	3,000	0,020

7.2 Nizký status dítěte „asijského“

Jako poměrně překvapivé se jeví nízké preference udělované „asijskému“ dítěti. Pouze dvakrát se umístilo na třetí příčce, v ostatních případech bylo odsunuto na místo čtvrté a jednou dokonce poslední páté místo. Z výsledků *free listingu* je patrná větší zkušenost respondentů s touto kategorií oproti výše popsané kategorii „černoch“. Mezi vyjmenovanými pojmy můžeme najít konkrétnější vlastnosti, které jsou s těmito lidmi spojovány, například pracovitost, vlezlost, příznivost, špatná čestná. Můžeme si však povšimnout,

že kromě pozitivních a neutrálních položek se v seznamu poměrně často objevují pojmy negativně zabarvené (je jich tu moc, násilí, špatná čestná, vlezlost, imigrace²⁶). Tyto pojmy stojí opět v protikladu ke značně kladnému stereotypu sdílenému lidmi v USA. Například kniha *Inside Transracial Adoption* poukazuje na skutečnost, že asiáté často trpí pozitivní stereotypizací. Jsou vnímáni jako „dobří, klidní, chytří, tvrdě pracující a dobří v matematice“ (Steinberg, Hall 2000: 326). „Asijské“ děti jsou zde proto častěji preferované, protože lidé chtějí, aby se jejich dětem dobře dařilo ve škole a profesionálně pokračovaly ve stopách svých náhradních rodičů (Jennings 2006). Sociální status rodiny tak není ohrožen, jako je tomu v případě osvojení „černošského“ dítěte, které je a priori vnímáno jako neinteligentní.

Předsudek slušného a usměvavého „asiata“ můžeme najít i v našem prostředí. Jak se ale zdá, je tento stereotyp převrácen spíše negativními představami o takto kategorizovaných jedincích. Respondenti si spíše nežli inteligentního matematika představovali vietnamského obchodníka mluvícího špatnou češtinou, který se za každou cenu snaží vnutit nekvalitní zboží. Mezi negativní položky patří také násilí a tvzení, že „je jich tu moc“. Na tomto místě je také nutné zmínit silně negativní obraz „asiatů“, především však Vietnamců, v českých médiích, který má nepochybně vliv na formování názorů veřejnosti. Jak ukázala analýza tisku pro rok 2008, nejméně příznivý mediální obraz ze všech zkoumaných skupin cizinců patří právě Vietnamcům. Téměř polovina sledovaných příspěvků (46 %) měla negativní nádech, pouze 4 % z nich informovala pozitivně. Publikované příspěvky se zaměřovaly zejména na neoprávněné aktivity těchto jedinců, zejména nelegální pobyt, nelegální práci a trestnou činnost. V případě pozitivních zpráv, kterých však byla menšina, se články věnovaly vstřícnému chování Vietnamců, či jejich snaze o osvojení českého jazyka (Saková, Newton Media 2009: 3–4).

Ve světle těchto informací jsou již poměrně nízké preference udělované „asijskému“ dítěti pochopitelnější. Negativní stereotyp převládá nad stereotypem pozitivním. Pokud by si rodiny osvojily dítě s „asijskými rysy“, je velice pravděpodobné, že by dítě bylo automaticky považováno za potomka zdejších imigrantů z Vietnamu, a z tohoto důvodu by také bylo následně „označkováno“ negativním předsudkem.

²⁶ Jak ukazuje výzkum *Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM)* provedený v roce 2009, imigrace je českou veřejností vnímána jednoznačně jako zářez a negativní jev pro celou společnost. Více než dvě třetiny respondentů jsou přesvědčeny, že přistěhovalci zvyšují míru kriminality (74 %), a téměř stejný počet se domnívá, že zvyšují nezaměstnanost místních obyvatel (72 %) nebo představují zdravotní riziko pro majoritní společnost (71 %) (Leontijeva 2009). Z tohoto důvodu byl pojem imigrace zmíněn mezi negativními položkami získanými *free listingem*.

Tabulka 21: Výsledky *free listingu* pro kategorii „asiar“

Polozka	Frekvence	Průměrné pořadí	Smithovo S
1 Šikmé oči	22	1,727	0,347
2 Tržnice	13	1,923	0,186
3 Pracovitost	10	2,000	0,148
4 Rýže	7	2,143	0,100
5 Čína	6	1,333	0,111
6 Jídlo	5	3,000	0,046
7 Přelidněnost	4	2,000	0,059
8 Malá postava	4	2,000	0,056
9 Je jich tu moc	4	2,000	0,059
10 Žlutá	4	2,000	0,056
11 Špatná čeština	4	2,000	0,052
12 Vietnámec	4	1,250	0,076
13 Násilí	3	2,000	0,043
14 Vlezlost	3	2,667	0,033
15 Obchodník	3	2,333	0,043
16 Imigrace	3	1,667	0,049
17 Japonec	2	1,500	0,035
18 Přizpůsobivost	2	2,500	0,026
19 Jackie Chan	2	2,000	0,028
20 Snaživost	2	2,500	0,017
21 Usměvavost	2	2,500	0,017
22 Slušnost	2	2,000	0,030
23 Inteligence	2	2,500	0,026

7.3 Ambivalence spjatá s dítětem „postiženým“

Police postiženého dítěte v preferencích respondentů je do značné míry ambivalentní. Ve třech případech bylo toto dítě umístěno na první pozici, naproti tomu ve dvou případech se ocitlo až na pozici čtvrté. Podobně rozporuplné jsou i pojmy získané *free listingem*. Hlavním postojem, který byl respondenty vyjádřen ve vztahu k handicapovaným lidem, byla především lítost a nutnost pomoci. Na jednu stranu byl zdůrazňován obtížný život takových lidí, na stranu druhou ale také často vlastní pozitivní svět, ve kterém tito lidé žijí, a jejich životní optimismus. Postoj k handicapovaným lidem tedy není nabyt ryze negativními konotacemi, nicméně jsou zdůrazňovány i potíže spojené s životem takového člověka. Postoj respondentů vůči handicapovaným lidem byl značně

empathický, pozitivně byli také hodnoceni zejména lidé, kteří o postižené lidi pečují. Poměrně kladný vztah k lidem s handicapem potvrzuje studie, kterou pravidelně nechává vypracovat Evropská komise *Eurobarometr*. Podle výsledků této studie z roku 2001 se devět z deseti Evropanů cítí v přítomnosti postiženého člověka pohodlně, na druhou stranu je však 40 % dotazovaných přesvědčeno, že ostatní lidé se v jejich přítomnosti pohodlně necítí (Katarakos 2001: 16).

Tabulka 22: Výsledky *free listingu* pro kategorii „postižený“

Polozka	Frekvence	Průměrné pořadí	Smithovo S
1 Invalidi vozík	14	1,643	0,259
2 Pomoc	10	2,400	0,139
3 Lítost	8	1,375	0,145
4 Bariéry	6	1,667	0,088
5 Starost	6	2,000	0,087
6 Chudák	6	1,000	0,122
7 Nepohyblivost	5	2,000	0,067
8 Těžký život	4	2,250	0,056
9 Dobrá nálada	3	5,333	0,026
10 Mentální postižení	3	3,333	0,027
11 Nesamostatnost	3	3,000	0,028
12 Handicap	3	2,000	0,051
13 Závšlost	3	3,333	0,024
14 Soucit	3	2,000	0,041
15 Špatné zařízení do společnosti	3	3,333	0,019
16 Nemoc	2	2,000	0,027
17 Tolerance	2	2,000	0,031
18 Obdiv	2	2,500	0,025
19 Vstřícnost	2	3,000	0,028
20 Snaživost	2	3,000	0,017
21 Obětavost	2	2,500	0,020
22 Celoživotní závazek	2	2,000	0,027
23 Slepota	2	2,000	0,027
24 Pečovatelé	2	3,500	0,032
25 Ústavy	2	2,500	0,031
26 Optimismus	2	2,000	0,034
27 Pláč	2	8,500	0,009

Hlavní společensky sdílenou hodnotou, která se váže k postiženému člověku, je nutnost pomáhat. Tato hodnota byla zjevně i hlavní motivací pro při-

jeťi handicapovaného dítěte. Hlavní roli hrála především u těch respondentů, kteří již měli své vlastní dítě, či u nábožensky založených jedinců. V případě bezdětných respondentů však touha pomáhat byla přehlušena touhou po „perfektním“ dítěti, jehož kritéria postižené dítě nemá šanci splnit. Proto byly více preferovány děti zdravé, zejména pak děti „bělošské“.

7.4 Stigma „romských“ dětí

Nyní svou pozornost zaměříme na poslední zkoumanou kategorii „Romů“, která je v diskursu adopce v rámci České republiky nejpalčivějším tématem. Výsledky *free listingu* v tabulce 23 do značné míry vysvětlují jednoznačně nejnižší ochotu přijmout „romské“ dítě, která byla zjištěna metodou párového srovnávání a zároveň také potvrzena vyplněnými dotazníky na odboru sociální péče. Stereotyp „Romů“ je v české společnosti silně negativní, proto je přijetí dítěte, které je na základě svých fyzických charakteristik zařazeno mezi „Romy“, silně stigmatizujícím počinem. Jak můžeme upozorovat ze seznamu vyjmenovaných pojmů, jedinou položkou, kterou lze považovat za kladnou, je romská kultura a hudba. Také pojmy diskriminace a rasismus odkazují spíše k přístupu většinové společnosti nežli k vlastnostem samotných „Romů“. Všechny ostatní vyjmenované pojmy však mají silně negativní konotace. Pouze ve dvou případech se objevilo tvrzení, že „není každý stejný“.

Lidé si „Roma“ nejčastěji představují jako zloděje, který není ochoten pracovat a přizpůsobit se majoritnímu způsobu života. Tato silně negativní představa je dále doplněna pojmy jako nepořádek, špína, hluk, či lenost. Z hlediska náhradní rodinné péče však hlavní roli hrají položky nepřizpůsobivost a nevyhovovatelnost. Ve společnosti existuje obecně přijímaný názor o nezměnitelnosti „romské“ povahy a charakteristických způsobů jednání. Často slycháváme, „mají to v krvi“. Tyto představy mají zcela jistě vliv na ochotu přijmout „romské dítě“ do vlastní rodiny.

Ve výsledcích párového srovnávání jsme si mohli povšimnout, že respondenti byli ve všech případech tolerantnější k dítěti postiženému nežli „romskému“. Tento závěr potvrzuje i Martina Vančáková, která se dlouhodobě věnuje problematice náhradní rodinné péče „romských“ dětí. Ve své příručce píše, že „mnoho budoucích rodičů dává přednost péči o dítě zdravotně, či dokonce mentálně handicapované před dítětem tzv. „s (etnickým) původem, s polopůvodem“ (Vančáková 2008: 12). Termínem původ autorka odkazuje k původu „romskému“. Vyšší tolerance postižení nežli „romského“ původu byla prokázána i ve výše zmíněných dotaznících. Ani jeden ze žadatelů nebyl ochoten přijmout dítě „romské“ ani „poloromské“. Naproti tomu by však jed-

na rodina přijala dítě s menším tělesným postižením a v pěti případech by bylo přijato dítě s lehčí smyslovou vadou.

Tabulka 23: Výsledky *free listingu* pro kategorii „Rom“

Položka	Frekvence	Přůmerné pořadí	Smlňtřivo S
1 Zloděj	12	2,333	0,149
2 Nepořádek	10	1,800	0,158
3 Bez práce	10	2,300	0,123
4 Nepřizpůsobivost	8	1,375	0,136
5 Cikán	7	1,286	0,129
6 Černý	7	1,143	0,136
7 Obezita	5	2,000	0,071
8 Hluk	5	2,600	0,053
9 Lenost	4	1,750	0,061
10 Kočování	4	1,750	0,061
11 Špína	4	1,500	0,065
12 Rasismus	4	2,500	0,053
13 Nevyhovovatelnost	4	1,750	0,061
14 Problémy	4	2,250	0,048
15 Romská kultura	3	4,667	0,020
16 Flákáč	3	2,667	0,031
17 Neslušné chování	3	2,333	0,034
18 Hudba	3	4,667	0,018
19 Sociální dávky	2	1,000	0,041
20 Není každý stejný	2	3,000	0,014
21 Početné rodiny	2	2,000	0,027
22 Gráží	2	1,500	0,034
23 Diskriminace	2	2,000	0,031
24 Ghetto	2	4,000	0,022
25 Holobyt	2	3,000	0,028
26 Agresivita	2	2,000	0,033
27 Život ve skupinách	2	2,500	0,028

„Romové“ jsou tedy v naší společnosti vnímáni silně negativně, což se odráží i v ochotě pro osvojení takto kategorizovaného dítěte do rodiny. Existuje několik příčin této skutečnosti, které jsou navzájem provázané. My si je však pro větší přehlednost rozdělíme do tří kategorií. První skupinu označíme jako příčiny „vnitřní“, neboli charakterové, které se týkají zejména představy o inherentních a nezměnitelných vlastnostech typických pro „Romy“. Dru-

hou skupinu důvodů pojmenujeme jako příčiny „mější“, čili vzhledové, jedná se o negativní významy navázané na tělesné charakteristiky kategorizované jako „romské“. Třetí, a zároveň poslední skupinou, jsou představy týkající se vnímání vhodného složení rodiny z hlediska tělesných charakteristik. Ještě jednou však připomínáme, že se jedná o arbitrární dělení, v realitě jsou všechny vymezené skupiny příčin navzájem propojené a jedna vyplývá z druhé.

7.4.1 „Vnitřní“ příčiny

Skupina vnitřních příčin se opírá o silné přesvědčení o inherenčních, vrozených vlastnostech typických pro „Romy“, které jsou přenášeny v „krvi“ daného člověka. Takové vlastnosti jsou vnímány jako pro „Romy“ zcela přirozené a nezměnitelné, protože jsou zakořeněny v jejich genofondu. Například Pavel Kohout, otec Terezy Boučkové, ve svém článku hovoří o existenci „národního genu“, který je vlastní všem příslušníkům „romského národa“ (Kohout 2010). Z tohoto důvodu by přijetí takového dítěte do vlastní rodiny bylo hojným bláznovstvím.

Představa o naprosté absurditě snahy o převýchovu „romských“ dětí je velice dobře vyjádřena v nedávno vzniklém filmu Tomáše Vorla *Ulovit mihardáře* (2009). Celý snímek je protkáno klasickými stereotypy vztahujícími se k „Romům“. Jednou z hlavních postav je „romský“ chlapec velice nadaný na hru na housle, kterého se ujme jeden z velmi bohatých manažerů v miliardátově firmě, a to i přes chlapcovo nevybíravé chování a také skutečnost, že mu chlapec ukradl peněženku. Manažer se dokonce kvůli němu vzdá i své velice prestižní práce v domnění, že z něj vychová slušného člověka. Tento obraz „bláhého zachránce“, který je schopný obětovat svůj dosavadní život a kariéru malému „romskému“ chlapci bez výhledu na světlou budoucnost, je narušen jednou ze závažnějších scén, kdy chlapec svému zachránci, který právě zemřel na infarkt, bezcizně ukradne jeho zlaté hodinky, a to bez jakéhokoli náznaku ostychu a strudu. Jeho rodina pak vykrade i celý byt. Tím končí smutný příběh „čestného bělocha“, který se nechal opít svými iluzemi o nepravdivosti stereotypů a vírou v možnosti převýchovy „cikánského“ dítěte. „Geny“ přece jen zvířely.

Ve společnosti tedy existuje sdílená představa o naprosté nepřizpůsobivosti a nemožnosti převychovat jedince s „cikánskou krví“. V jedné z internetových diskusí²⁷ se objevil například tento názor o nezměnitelnosti „krvi“ přenášejících „romských“ vlastností:

„Já bych si romské dítě do rodiny nevzala. Dle mého názoru člověk tyto lidi do každé změnit jen málo, spíš vůbec, takže by se mohlo stát, že po letech citové a investice bych mohla splakat nad výdělkem. Náštestí mi byl dán dar mé vlastní děti, ale kdybych je mít nemohla, chtěla bych pokud možno „klasické“ dítě.“

Výjimkou nebyly ani některé z rozhovorů s osvojiteli a pěstouny. Paní Alena se například k významu dědičnosti vlastností vyjádřila tímto způsobem:

„... možná je trošku můžete tou výchovou změnit, ale jenom málo podle mě, moc s nima neuděláte. Já si myslím, že s nikým moc neuděláte. Já si myslím, že je to daný. Oni se přizpůsobí tomu, kde vyrůstají, ale jestliže je v nich nějaký blok, nebo v nich je něco prostě zasazeno od těch rodičů, tak jestliže ten člověk má být zloděj, tak prostě bude zloděj. Já když budete nad ním stát a budete ho hlídat ... To jsme taky zjistili na těch holkách, když nad nima člověk stál a dělal dozor, byly milionový, ale jenom se otočíte, klidně máte nuž v zádech. Oni na vás budou dělat jako, jak vás mají rádi, to je přesně jejich styl tohle, ale jak prostě můžou ...“

(Alena)

Teměř ukázkovým příkladem genetického determinismu je článek Petry Vrbtové uveřejněný v roce 2006 v časopisu *Respekt*. Již samotný název článku *Co si počne kočička s pumou nám mnohé napoví*. Autoritka v článku píše:

„Jako příslušníci etnických skupin a rodin nejsme stejní. Po fyzické stránce je to zjevné. Podstatně méně si uvědomujeme analogické odlišnosti v duševní oblasti. Biologičtí rodiče a jejich předci do dítěte otiskují obecnou lidskou genetickou informaci, ale také zvláštnosti příslušné k určité etnické skupině, rodu, k nim samým. Romové jsou příslušníci poměrně výrazně odlišné etnické skupiny, jsou temperamentním, citovým národem se silným smyslem pro rodinu a společenský život. Žijí pohromadě v rodinných skupinách, jsou si vzájemně velmi blízkí. Mají silné emoce a výrazně je projevují. Uvažují zkrátka jiným způsobem. Pokud přijmeme romské dítě do náhradní rodinné péče, měli bychom vědět, že přijmáme dítě, které bude jiné a také bude potřebovat jinou interakci než „neromské“ dítě. Je to jako kdyby si rodina kočky domácí vzala na vychování kotě pumy... Máma puma a táta puma by si s ní poradili, ale co si s odhrstající pumou počne kočička? Kočky proto musí myslet na to, že až tohle přijaté mládě jednou vyroste, bude jiné než jejich vlastní děti a možná uteče ke svým bratrům a sestřím.“

(Vrbtovská 2006)

Víra v „krvi“ přenášené vlastnosti není výjimečná ani v odborných publikacích. Psychologů „Romů“ se například zabýval Petr Bakalář, „Romská“

psychika se podle něj v některých aspektech odlišuje od psychiky „neromů“ (Bakalář 2004: 7). „Romové“ jsou pak na základe těchto předstev považováni za inherentně odlišné, přičemž jejich odlišnost se netýká pouze zevnějšku, ale také charakterových vlastností, které nejsou dány zvenčí učením a socializací, ale „geny“. Existuje tedy určitá vrozená esence, kterou všichni „Romové“ sdílejí, a která je hlavním zdrojem jejich vlastností. Velice zajímavá zjištění v tomto směru přinesl Martin Kanovský, který provedl výzkum na Ukrajině. Zaměřil se na otázku, do jaké míry je „rasa“ a etnicita propojena s esencionalismem. Lidská mysl je podle jeho názoru automaticky nastavena myslet esencionalistickým způsobem, nicméně esence nemusí být nutně spojena s vrozeností, člověk ji může nabývat i jiným způsobem. Kanovský položil svým informátorům několik otázek, například uvedl, že zná jednu rodinu, otec je Ukrajinec a matka je Slovenka, žijí na Ukrajině a hovoří ukrajinsky a mají syna, kým je tento syn? Další otázka zněla, měl jsem přítele, jeho otec i matka byli Ukrajinci, když mu byly tři měsíce, jeho rodiče zemřeli při nehodě a adoptovala ho slovenská rodina, vyrostl na Slovensku a hovoří slovensky, kým je tento člověk? Ukázalo se, že lidé ve svých odpovědích nepreferují vrozenost, v případě druhé otázky postulovalo ukrajinskou etnicitu pouze 8 % respondentů. Etnická identita je tedy podle respondentů získávána socializací. Zajímavé změně však dojde, pokud namísto identity Ukrajince uvedeme identitu „Roma“. V případě „romské“ identity jsou lidé mnohem náclivnější postulovat vrozenost identity. Například pokud je otec „Rom“ a matka Ukrajinka, zároveň jazyk a prostředí ukrajinské, pouze 58 % informátorů považuje jejich syna za Ukrajince, v porovnání s 83 % v případě Slováka a Ukrajinky. Kanovský tento rozdíl vysvětluje tím, že „Romové“ jsou vnímáni jako „rasová“ skupina, nikoli jako skupina etnická, proto je představa vrozenosti mnohem významnější (Kanovský 2004).

K analogickým závěrům došel také Tomáš Novák, který ve své knize píše: „dědičnost stoprocentně platí u dětí romských, a vůbec neplatí u ostatních. U těch druhých záleží další vývoj na kvalitách prostředí, do něhož se dítě dostane. Jinými slovy dotčení zcela bagatelizují možnost negativního vlivu dědičnosti u dětí neromských. Striktně se ale předpokládá, že romské dítě je geneticky vybudováno k nepravostem. Lidé tvrdí: „Přijali bychom romské dítě, ale ty geny...“ (Novák 2002: 31). Silný důraz kladeny na vrozenost a dědičnost negativních vlastností v případě „Romů“ má za následek silnou neocho- tu přijímat tyto děti do náhradní rodinné péče.

Jak jsme si mohli povšimnout z dosavadní argumentace a z výsledků *free listingu*, dědičně přenášené „romské“ vlastnosti jsou veskrze negativními

rázu. U samotných osvojitelů byly zdůrazňovány i některé pozitivně vnímané vlastnosti, které se vázaly především na „romskou“ kulturu. Například paní Soňa a paní Alena zdůrazňovaly tančení a hudební nadání svých osvojených „romských“ dětí:

... při jakékoli hudbě se hned začne kroutit jako žížala

(Soňa)

„Třeba pěkně a hodně ráda zpívala, to měla ten rytmus hudební, takže to jsme tady s kytarou hodně, to se mi na ní líbilo, tančit taky samozřejmě, oni jsou pohybově nadaní ty holky, nebo i všichni ty Romové.“

(Alena)

Někteří respondenti však takové působení „genů“ na svých dětech nepozorovali a někdy i striktně odmítali. Jedním z nich byla i paní Anna:

„Obě naše děti jsou hudebně nadané, s tím, že to já naprosto nepovažuji za žádou samozřejmost. Jak se říká, že Romové, to si myslím, že je naprosta krá-vina. Můžou být stejně tak nadané jako gádžovský děti a stejně tak naprosto hudebně levý romský děti. Ono se to prostě předává ta báchoňka o tý romský mentalitě i v ústavech i mezi sociálkama. A oni tam tak vnímají, že to dítě prostě musí být zákonitě jiný. A ty rodiče se pak diví, že to dítě pak neumí na housle, nebo když je to studijní typ. ... Ty rozdílly jsou spíš povrchní. Holt prostě nejsme zas tak zajímavý, jak si myslíme, že jsme. Bohužel jo. A ty rodiny, ty původní rodiny tehle dětí, jsou zajímavý, ale bohužel spíš tím, že jsou sociálně na dně. A to není tím, že jsou Romové, to je tím, že jsou sociálně vyloučeny.“

(Anna)

V širší veřejnosti však převládá názor o inherentních negativních vlastnostech, které jsou vlastní „romské populaci“. Z tohoto důvodu je osvojení „romského“ dítěte vnímáno jako značně riskantní. Za nejobtížnější období je považována především puberta, kdy se podle názoru veřejnosti nejpravděpo-dobněji objevuje „hlas krve“, který „romské“ děti strahuje zpět k „tém svým“. Existuje totiž široce sdílený příběh: s malými to šlo, ale pak přišla puberta a oni utekli za svou smečkou.“ (Kamberský 2009) „Z rozkošných okamžích dě-tiček se rychle vyklubou mladí Romové. Utíkají z domova, kradou, tráví čas s partou na ulici, nechťejí se učit, rychle navazují intenzivní milostné a sexu-ální vztahy, mlují hluk, tanec, zpěv, křik, život ve velké thupě. Nepsoloucha-jí. Nezajímají je „hodnotné“ věci.“ (Vrbtovská 2006) Všechny tyto problémy, které u dětí propukají, jsou připisovány na vrub jejich „romství“. Odhlíží se od možnosti dlouhodobých vlivů citové deprivace zapříčiněné pobyttem v ústavní péči, nebere se v úvahu normalita problémů ve vztahu mezi rodiči

a dětmi v období puberty. Dalším faktorem, na který není brán ohled, je negativní působení veřejnosti na velice citlivou psychiku dětí v pubertě. Děti se poměrně často setkávají s urážlivými připomínkami ze strany veřejnosti. Jak píše Jeronym Klimeš, je zapotřebí počítat s tím, že „dítěti někdo někdy řekne „černá huba“ (Klimesš 2006: 4). Podobnou situaci, která se jí a jejímu synovi přihodila u lékaře popisovala například paní Kristýna:

„... negativní byl pan doktor, kterej ho operoval na kýlu. To jsem z toho byla taková přehřálá docela dlouho. Mě to hlavně jakoby zarazilo, protože hodně o tom lidi mluví a píšou, že se s tím setkali, a já jsem tomu nějak nevěřila. Mně to přišlo fakt jako přehnaný, ale tohle bylo ukázkový. Celou dobu ho úplně zbožňoval. Prostě na vyšetření Tomášek supr. A pak viděl Ondru (bratry), když jsme šli pro Tomáška. Tak se zeptal: tatínek je nějakj tmavej? Jsem říkala: my jsme si ho adoptovali. A on říká: aaa, a ještě se ptá, jako jestli je Rom. A teď jsem dostala přednášku, jak jeden jeho známěj, v sedumášeadesátým měl známýho, kterej si adoptoval romskou holčičku, která byla naprosto úžasná, ale když jí bylo šestnáct, tak utekla z domova. Já říkám: no, já jsem taky v šestnácti utekla do života, a to je jako konec světa, nebo konec rodiny? My teď vycházíme naprosto supr. Já jsem prostě v šestnácti letech chtěla být dospělá, tak jsem odešla z domova. A to přece nesouvisí s nějakým etnikem ne. A on řekl: no počkejte v pubertě, uvidíte, on vám bude táhnout za nima.“ (Kristýna)

S obdobnou reakcí se setkala i paní Anna na dětském hřišti:

„No byl na hřišti teď nedávno s mojí babičkou romskou. Nechala jsem je tam půl hodiny, něco jsem si potřebovala zařídit. Nenapadlo mě, že by se něco špatnýho mohlo stát. A v tý půlhodině vlastně tam byl konflikt s tatkem dítěte, kterej nadával rasisticky na moje děti, konkrétně teda na Honzka. Vyhožoval mu a mělo to teda hodně špatnej dopad na obě děti. Takže Andrejka se přes tejdén počůrávala soustavně, bála se jít na to hřiště. Pak různě tam panikařili, měli prostě takový projevy a Honzík samozřejmě řešil to, že je teda čemnej, protože jak se mu pán snažil velmi odborně vysvětlit, jedine černý trady dělají problémy. Takže můj malej má hodně o čem přemýšlet, jak to teda ten pán myslel. Tak samozřejmě, že jsem mu řekla, že ten pán je hloupej.“ (Anna)

Pokud se děti setkávají s tímto přístupem ze strany veřejnosti, je nutné poukázat na možnost působení tzv. sebenapňujícího se prorocství. Základy z nichž při definici této sociologické teorie vyšel Robert Merton, položil William Isaac Thomas. Merton definoval sebenapňující se prorocství jako na počátku chybnou definici situace, která evokuje nové jednání, jež z původně nesprávné definice

vytváří pravdu (Wilkins 1976). Pokud je tedy lidmi daná situace definovaná jako reálná, stává se reálnou ve svých důsledcích. Například zveřejnění zprávy, že se očekávají potyčky při určité sportovní události, může ve skutečnosti takové potyčky způsobit díky mediální pozornosti věnované tomuto tématu (Marshall 1998: 590). V sociálních vědách se také v této souvislosti hovoří o tzv. *teorii labellingu* (někdy také teorie etiketizace, či nálepkování). Původně se tato teorie používala zejména v oblasti uvažování o sociální deviaci a kriminalitě²⁹, je však aplikovatelná i na další aspekty sociálního života. Teorie labellingu vychází z myšlenek symbolického interakcionismu, který se zaměřuje zejména na studium významu a interpretaci sociálních interakcí a komunikace. Cílem je objasnit roli sociální interakce při konstrukci sociálních etiket („nálepek“), jejich používání a reakci na ně (Franzese 2009: 70). V každé společnosti jsou na základě specifických sdílených hodnot vytvářeny etikety nesoucí sociální význam, které jsou pak asociovány s konkrétními jednovateli. Teorie spočívá na předpokladu, že přidělení určité „nálepký“ má za následek přízpusobení jednáni daného člověka významu s ním spojené „nálepký“ (Glaser 1979). Lidé si totiž vytvářejí představu sebe sama na základě hodnocení ze strany veřejnosti, podle tohoto hodnocení pak také jednají. Pokud je dítě jeho okolím považováno za zlé a špatné, pak se tento postoj může odrazit v jeho vlastním sebepojetí. Dítě na sebe samo začne nahlížet jako na špatné a delikventní, což zvyšuje pravděpodobnost budoucího deviantního chování (Matsueda: 1992) V případě „romských“ dětí hraje vzhled velice důležitou roli jako indikátor způsobu, jak bude s dětmi zacházeno. Takové zacházení pak může mít důsledky v pozdější identitě a jednání dítěte. Pokud tedy dítě slychá, že „cirkám“ kradou a nepracuju, je dost možné, že se tomuto stereotypu přizpusobí a přijme ho za svůj.

Aby se předešlo těmto neblahým důsledkům působení obecného mínění veřejnosti, odborníci zabývající se tematikou osvojení „romských“ dětí doporučují osvojiteli, aby se svým přijatým dětem snažili zprostředkovat pozitivní vzory a role náležící k romské kultuře a identitě. Martina Vančáková vysvětluje tento záměr takto:

„Oni se v týhle společnosti budou setkávat primárně s tím negativním, protože prostě ta společnost je taková, jaká je, takže devadesát procent informací o Romech, který dostanou z okolí, možná dokonce ještě víc, bude negativních.“

²⁹ Deviace již není vnímána jako soubor charakteristických rysů jednotlivců či skupin, ale jako proces interakce mezi deviantní a nedeviantní součástí populace. Jedinci se tak stávají deviantními proto, že byli takto označeni jinými lidmi. (Giddens 2005: 195) Mezi hlavními představiteli tohoto přístupu patří např. Frank Tannenbaum: *Crime and The Community* (1938), Edwin M. Lemert: *Social Pathology* (1951), Edwin M. Lemert: *Human Deviance, Social Problems, and Social Control* (1967), Howard Saul Becker: *Outsiders: studies in the sociology of deviance* (1966).

Ale, aby to dítě bylo schopný fungovat, aby bylo schopný samo se sebou žít a mít se v úctě, tak prostě musí dostávat i tu druhou stranu informací. To je v současnosti době smysl celý mojí práce, pomáhat rodinám k tomu, aby byly schopny těm svým dětem dávat informace. To znamená, jednak aby je měly, to znamená vzdělávací část, a jednak i aby oni samy se zbavily spousty předsudků, který prostě vím, že mezi pěstouny a osvojiteli vůči Romům stále jsou.“

Rodiče tak získávají informace o původu „Romů“, specifčnosti jejich kultury, tanců, hudby, jídle atd. Hlavním cílem je především navázat kontakty s těmi „dobrymi Romy“, kteří pak v pubertě mohou fungovat jako jakýsi záchranný kruh pro děti, které se dostanou do problémů. Na tomto místě je však nutné uvědomit si, že i odborníci vycházejí ze stejného obecně sdíleného diskursu, který je založen na automatickém spojení kultury a fyzického vzhledu. Děti jsou vedeny k „romské“ identitě na základě svého vzhledu a původu, a to i tehdy, pokud ony samy tuto identitu odmítají. Důvodů pro odmítání „romské“ identity může být několik. Jednou ze základních tužeb dítěte je co možná nejvíce se přiblížit rodině, ve které vyrůstá, a zároveň zapadnout mezi své vrstevníky. Dítě netouží potom být odlišné, nicméně pokud se mu rodiče snaží zprostředkovat „jeho romskou“ identitu a kulturu, dítě může získat silný pocit, že odlišně skutečně je, proto začne tuto svou „rodnou“ identitu odmítat. Dalším důvodem je skutečnost, že i děti si osvojují společnost sdílené negativní stereotypy a konotace, které jsou navázány k „Romům“. Na základě těchto představ se pak mohou snažit jim připsané identity zbavit.

Negativní stereotyp týkající se „Romů“ není výjimkou ani v případě lidí, kteří jsou sami jako „Romové“ označeni. Například paní Eva vyprávěla své zkušenosti ze setkání s ostatními osvojiteli, kde poškála smíšený pár, který odmítl přijmout „romské“ dítě.

„Oni se toho hrozně bojejí. Ted jsme právě byli na setkání žadatelů a tam byl vyloženě jako Cikán a měl teda bílou manžetku a žádali o adopci. A tak se tam s námi pak bavili a on říkal, že by do toho nikdy nešel. No a přitom on byl úplně jakoby tmavej, byl to Rom na první pohled a on říkal, že by se bál, že by mu ubližovali, že se bojí reakcí toho okolí.“ (Eva)

Podobné zkušenosti mají i sociální pracovníci. Jedna z nich v rozhovoru uvedla, že ani „romští“ žadatelé nejsou často ochotni přijmout „romské“ dítě:

„Byl zde pár, otec byl Rom, ale jeho žena byla světlejší, asi se jednalo o polopřívod. Muž se asi díky své ženě cítil být jaksi výše, myslel si o sobě, že má vyšší status, který chtěli potvrdit i světlým dítětem, které je mělo reprezentovat.“

Petr Kamberský ve svém článku v této souvislosti napsal, že „jen málokdy si vezme romské dítě do adopce rodina podobného způsobu života a myšlení. Znací, kteří v oboru působí desetky let, říkají, že existuje JEDEN případ adopce romského dítěte romskou rodinou.“ (Kamberský 2009) Pokud se blíže podíváme na toto tvrzení, pak je nejprve nutné upozornit na z antropologického hlediska nepřijatelnou biologizaci kultury. Autor článku hovoří o dětech „podobného způsobu života a myšlení“, je však otázkou, do jaké míry si odložené dítě může osvojit specifické vzorce myšlení a jednání, aniž by k nim bylo dříve socializováno. Dále je nutné připomenout, že „Romové“, kteří odmítají přijmout „romské“ dítě, se často sami za „Romy“ nepovažují. Vnímají se jako součást majoritní společnosti, proto také sdílejí negativní stereotypy vztahující se k „Romům“. Navíc tvrzení o existenci pouze jediného případu osvojení „romského“ dítětem „romskou“ rodinou je do značné míry zavádějící. Podle sociálních pracovníků se často objevují případy, kdy „romské“ rodiny přijímají děti svých příbuzných. Jak se ale ukázalo z rozhovorů, osvojení cizího „romského“ dítěte člověkem, který se považuje za Roma, není natolik ojedinělý jev, jak ho popisuje Petr Kamberský. Například paní Soňa vyprávěla o své přítelkyni, která přijala „romské“ dítě“:

„Ona chtěla vyložené romský dítě a měla ho do půl roku. Ta psychologka se jí ptala, jestli nechce bílý dítě, a ona říká: viděla jste někdy cikánku s bílým dítětem? To by pak řekli, kdo ví, kde jsem si to uhnala.“ (Soňa)

Někteří lidé jsou ochotni adoptovat „romské“ děti i přes společensky sdílené předsudky. Jejich motivace mohou být různorodé. Jedním z motivů může být touha pomoci dítěti, které nikdo nechce, taková motivace se častěji objevuje u pěstounů (Vančáková 2008: 12). Některé lidé však přistupují na adopci „romského“ dítěte z důvodu zkrácení doby čekání, která je v případě „bělošských“ dětí někdy velice dlouhá, „žádost je často vyřízena za tři až pět let, jak potvrzují údaje sociálních pracovníků a MPSV“ (Kovářík, Bubleová 1999: 33). Některé velice náročné žadatele však není možné uspokojit vůbec. Jak píše Jayne Schoolerová, „Jednou z motivací pro adopci dětí odlišné rasy je nemožnost získat dítě té rasy stejně: nejvíc bychom si přáli adoptovat si dítě stejné rasy, dítě odlišné rasy je pak alternativou.“ (Schoolerová 2002: 176) Žadatelé tedy během svého dlouhého čekání často slevují ze svých původních nároků.

„Nejčastěji si romské dítě osvojí či adoptují lidé, kteří děti mít nemohou a nechtějí už čekat na dítě „bílé“, proto se spokojí „s tím, co je k mání.“

Spíše nežli dítě „romské“ jsou však žadatelé ochotnější přijmout dítě „pouze poloromské“, tedy dítě, jehož jeden z rodičů je kategorizován jako „Rom“ a druhý jako „běloch“. U těchto dětí se předpokládá, že jejich vzhled nebude tak nápadný a jejich vlastnosti také nebudou natolik „romské“.

„Byli to by klasický Romové, nebyli to žádný takový by napil třeba. Ty bych řekla, že už jsou lepší, protože oni už mají v sobě něco z těch bílých a to už jim to svědomí nedovolí udělat všechno jako by čistý Romové.“ (Alena)

Podobný postoj k míšencům zaznamenala také Patricia Jennings. „Adopce míšeneckého dítěte je často nahlížena jako druhá nejlepší volba, hned po osvojení dítěte bělošského.“ (Jennings 2006) „Mnoho rodičů totiž očekává, že problémy s dětmi budou proporcionalní k jejich „plnokrevnosti“, například čím více indiánských rysů, tím více problémů.“ (Simon, Alstein 2000: 55) Stejným způsobem uvažují i žadatelé v České republice. Často do svých dotazníků uvádějí pouze dítě „poloromské“, přičemž doufají, že jeho vlastnosti nebudou až tak docela „romské“. Do tohoto okruhu žadatelů spadají také Marek a jeho manželka Lucie:

„My jsme věděli, že když dame širší záběr do toho dotazníku, že je ta šance pak rychlejší. My jsme si akorát omezili věk a stejně jsme šli přes. No a pak jsme teda ještě omezovali, že nechceme romský a stejně to nakonec dopadlo jinak. My jsme tam měli, že maximálně poloromský, ale přesto nám pak řekli, že Pavlík je romskej. Pak jsme řešili, jestli teda jo. Řekli nám, chcete, nechcete.“ (Marek, Lucie)

Jednou z hlavních příčin odmítnutí „romských“ dětí je tedy víra v jejich vrozené a nezměnitelné charakteristiky, které se neshodují s hodnotami uznávanými majoritní společností. Jak lidé často tvrdí: „geny nezměníte“.

7.4.2 „Vnější“ příčiny

Doposud jsme hovořili o první skupině „vnitřních“ důvodů, tedy víře v negativní „romské“ vlastnosti inherentní všem jedincům, kteří jsou kategorizováni jako členové této skupiny. Tyto vlastnosti jsou však pevně svázaný s fyzickým vzhledem považovaným za typický „romský“, čímž se dostáváme k příčinám „vnějším“. O vlastnictví negativních charakteristik totiž rozhoduje především tělesný vzhled daného člověka. Právě na jeho základě jsou jedincům připisovány negativní „romské vlastnosti“. Sdílená představa o tělesné determinaci „romské“ identity a kultury byla v naší společnosti silně

posilována médií, a to i těmi, které deklarují svou objektivitu a neutrální postoj. Například Jiří Homoláč ve své studii poukazuje na tiskové zprávy agentury ČTK z roku 1991,³⁰ kdy agentura „charakterizovala „Romy“ barvou pleti, hovořila například o „snědých spoluobčanech“. Charakteristiky „snědá plet“, či „snědý“ zde byly užívány jako neutrální synonyma pojmenování „Rom“ a „romský“. (Homoláč 2003: 62) Výzkumů současného mediálního obrazu Romů v českém zpravodajství se věnovala Renáta Sedláková na materiálu ze zpravodajských relací dvou televizních stanic z roku 2000. Autorka zde uvádí příklad jedné ze zpráv, kdy v celém příspěvku nezazní zmínka o „romském etniku“, nímž je s tímto kontextem určitým způsobem srozuměn například skrze obrazový materiál, který je postaven na reprodukci běžného stereotypu „romské populace“: „obrazovka mu ukazuje záběry snědých dětí před vybydleným bytovým domem s balkony přeplněnými prádlem, rozbitá okna, potrhane koberce a rozbitou televizi“ (Sedláková 2007: 151). I současný mediální diskurs tedy pracuje se stereotypizací „romské“ identity, přičemž jedna z jejích hlavních součástí je tvořena odkazem na tělesnost. Když někdo vypadá jako „Rom“, jsou mu automaticky připisány i výše zmíněné negativní vlastnosti. Petr Novák v této souvislosti uvádí ve své knize příběh chlapce, který si doma zapomněl předplatit jízdenku i peněženku. Během jízdy byl kontrolován a přistižen coby černý pasažér. Chlapec se dožadoval složenky na uhrazení pokuty. Revizor ale jen mávl rukou se slovy: „Škoda složenky, cigoši stejně nikdy nezaplátí...“ Osvojitel ho pak objal kolem ramen a říká: „Ty vole vidíš, aspoň jednou ti je to vogrilování k něčemu“, a dal mu pusu (Novák 2002: 33). „Fyzický kapitál“ lidí kategorizovaných jako „Romové“ je tedy velice nízký, což se odráží ve způsobu jednání s takovými lidmi. Velice výmluvný je příběh paní Elišky:

„Tehdy jsme byli v obchodáku – v herně s dětma, já jsem tam s nima byla taky. Tenkrát děti, když k nám přišly, hlavně ten starší, tak oni v tom dědáků nezažily žádný emoce. Tak prostě když viděly, že někde nějaký emoce probíhají, tak se tam postavily, hlavně on teda, a koukal. A v tý herně se poprala nějaká holčička s nějakým chlapečkem o autíčko a jířík, jak slyšel, že se tam něco děje, tak přiběhl, stál a koukal a holčička začala brečet, chlapeček jí vyrvál to autíčko a utekl. No a holčička brečela, za maminkou běžela, maminka tam vběhla, a tím, že tam ten jířka na tom místě pořád ještě stál, tak ho hrozně seřvala, jako co si myslí. Tak jsem tam přiběhla a ptala jsem se jí, proč ňe na moje dítě, že ono to vůbec neudělalo, že teda to byl tamten chlapeček, a že jířík akorát

³⁰ Zprávy se týkaly události v Klatovech z roku 1991, kdy došlo k napadení dvou „romských“ rodin 30 „neromskými“ občany.

stojí a dívá se na to. A ta maminka mi na to prostě odsekla, že jako co chci, když vypadá jak hajzl. Prostě jak tam viděla ty romský rasy, tak rovnou to měla jako obhajobu, že přece ona to nemohla vědět, když on vypadá jak hajzl, že on to neudělal.“

(Eliška)

Negativní stereotyp „Romů“ si osvojují již poměrně malé děti. Tato skutečnost se potvrdila v rozhovoru s pěstounskými rodiči dvou „polorodých“ bratrů, z nichž starší chlapec má výraznější tmavší pleť než jeho mladší bratr. Ten reagoval na tmavou pleť svého bratra poměrně negativním způsobem:

„On měl pocit, že je jinej než Martínek. Martínek je Cikan prostě pro něj. Tak jsme mu to vpálili, že on taky. On: ne ne, já ne. Říkám: jo, ty taky. A on úplně zděšeně jako, já ne. Tak jsme to pak probírali, jako že tu mamku mají stejnou, a že mamka je Romka. Oni si přivezli fotku maminky a tatky Raděčka, takže tam to je vidět na tej fotce.“

(Marek)

Pokud žadatelé svolí k osvojení „romského“ dítěte, existují různé způsoby, jak se rodiče vyrovnávají s „romským“ vzhledem, či původem dítěte. Martina Vančáková vymezuje několik typů zacházení s „romstvem“, uvedeme si jenom některé z nich. Adoptivní rodiny mohou původ dítěte popírat, dítě je tak udržováno v domněnání, že je pouze více opálené. Druhým způsobem je tzv. odstřížení, jehož princip spočívá ve sdělení, že se dané dítě sice narodilo v romské rodině, ale protože teď žije v rodině naší, proto je Čechem jako my. Osvojitelské rodiny také mohou použít zlehčení, když dítěti řeknou, že je jedno, jaké je, může být třeba puntíčkované, ale hlavní je, že ho mají rádi. Vedle těchto, ve vztahu k „romskému“ původu negativním praktikám, existují i postupy, které se naopak snaží „romství“ vyzvednout jako hodnotu. Rodiče v těchto případech původ dítěte zveličují a snaží se z něj udělat opravdového „Roma“, nicméně v pozitivním smyslu (Vančáková 2008: 13–18). My se v následujícím textu budeme zabývat především těmi mechanismy, které se určitým způsobem dotýkají tělesného vzhledu dítěte.

Díky silně negativním konotacím spojeným s „romskými“ tělesnými charakteristikami může být vážně ohrožen status celé adoptivní rodiny. Proto se osvojitelé často snaží snížit výraznost všech rysů, které by takto mohly být vnímány. Takové snahy započínají již při vyplňování dotazníku, který se týká požadavků na dítě. Jak již bylo zmíněno výše, lidé jsou ochotnější přijmout spíše dítě „poloromské“, protože věří, že jeho tělesné rysy stejně jako povaha, nebudou natolik „romské“. V dotazníku používaném v Jihočeském kraji existuje další možnost, jak minimalizovat „romský“ vzhled dítěte. Pokud žadatelé určí, že jsou ochotni přijmout dítě „etnicky“ odlišné, pak mohou vymezit

i výraznost znaku daného „etnika“, které dítě může mít. Mohou volit mezi možnostmi „s výraznými znaky“, „bez výrazných znaků“ a „rozhodně ne“. Lidé proto v některých případech mohou zvolit dítě „romské“, či „poloromské“, ale bez výrazných znaků. To znamená, že žadatelé se na jedné straně snaží uspokojit přijetí dítěte tím, že povolí jeho odlišnost, na druhou stranu ale tato odlišnost nesmí být příliš viditelná. Dítě nesmí nést příliš výrazné znaky náležející danému typu jinakosti. Jedna ze sociálních pracovníček se k lidem, kteří využívají možnosti tohoto výběru, vyjádřila následovně:

„Využívají to většinou lidi, který vědí, že když budou mít romský dítě, tak na něj nebudou tak dlouho čekat. Ale zároveň to romský dítě ve skutečnosti nechťejí. Takže jako oni mají pocit, že když budou mít romský dítě, ale bez výraznějších rysů, tak že vlastně to tak úplně romský dítě není. Ale nebudou na něj muset čekat. A potom jsou samozřejmě hrozně zklamaný, protože oni většinou ty rasy, který jsou jako antropologicky přisuzovaný Romům, tak oni se spíš jako mají tendenci se s větším zvyrazňovat, že ta pigmentace, to jsem dokonce někde četla nějaké výzkum, že ta pigmentace kůže spíš jako se s průběhem vlastně věku zesiluje, zintenzivňuje, než že by jako to dítě nějak vybledlo nebo něco takového.“

Pokud však žadatelé přijmou dítě s výraznými nežádoucími tělesnými charakteristikami, musí vyvinout jiné mechanismy, jak je „znevítělnit“, či jim připsat jiný pozitivnější význam. Jedním ze způsobů je snaha o úpravu vzhledu dítěte tak, aby nevypadaly natolik „romsky“. Tento problém řešila například paní Jarmila u své „romské“ dcery. Snažila se pro ni vymyslet účes, který by zakryl „romské“ rysy její tváře:

„No, já zase musím vymyslet účes, aby jí to změnilo. Ona si to dělala takhle z toho obličej (dozadu), tak to bylo zndt ty rasy. Ten obličej jí prostě vyvstal ven, neměla nic schovaného. No takže jsem postupně vymýšlela, aby se jí to vlastně ztratilo.“

(Jarmila)

Analogické poznámky se objevují i v zahraniční literatuře, například Donna Jackson Nakazawa ve své knize vypráví o příteli, který se jí zeptal, zda by nemohla česat svému synovi vlasy odlišně, aby nevypadal tak „asijsky“ (Nakazawa 2004: 2). Rodiče se tedy mohou snažit o změnu vzhledu dítěte tak, aby byly co nejméně patrné tělesné znaky, které jsou vnímány jako specifické pro určitou negativním způsobem vnímanou skupinu.

Vedle snahy o snížení viditelnosti „romských“ rysů existuje však ještě jiná zastrácatí technika, jejímž principem již není snaha o změnu tělesných

charakteristik, ale transformace významů, které se k těmto charakteristikám pojí. Vzhled dětí je v tomto případě ponechán beze změny, nicméně tělesným znakům je připsán odlišný původ nežli „romský“, který již není asociován s natolik negativními konotacemi. Ve spisové dokumentaci se například objevil zápis o žadatelce, které byla nabídnuta sourozenecká dvojice, přičemž starší chlapec byl identifikován jako „Rom“ a mladší jako „polorom“, oba totiž měli stejnou matku, ale odlišné otce. Hlavním problémem byla pro žadatelku výrazně tmavší pleť staršího chlapce, u mladšího bratra takové potíže nenastaly, jeho pleť je světlá. Žena se díky tomu bála, že bude na vesnici odmítána za to, že chce přijmout „Roma“ do své rodiny. Proto všude tvrdila, že chlapec je Ital. Nakonec jí však díky jejím pochybnostem děti světeřeny nebyly. Tělesné znaky v tomto případě neprošly transformací, nicméně identita „Roma“ byla vyměněna za mnohem pozitivnější identitu italskou. Podobným způsobem se vyrovnával se svou identitou i starší „romský“ chlapec, o kterém vyprávěla jedna ze sociálních pracovnic. Tento chlapec si nyní nechává narůst dlouhé vlasy, dá se říci „afro“, chce tak navodit exotiku a dát tak své snědé pleti nový význam, který nebude asociován s „romským“ původem.

Jak dokládá Tomáš Novák, podobné praktiky nebyly výjimkou ani u odborníků v oblasti náhradní rodinné péče. Autor uvádí příklad doktora Morese, který vedl dětský domov, jenž po léta vykazoval vysoce nadprůměrný počet „romských“ dětí osvojených běžnou českou rodičovskou populací z široka daleka. Tajemství těchto až fascinujících statistických údajů pan přiměřeně vyjevil přátelům. „Já k osvojení zásadně cíkány nedávám. Ani je nemohu dát, protože v domově žádné nemám... Když za mnou někdo přijde a chce osvojit dítě, trochu ho napínám, a pak mu vykládám příběh o decei írán-ského velvyslance či podobného potentáta působícího v Praze a o její tajné lásce, která nezustala bez následků. Když ti lidé váhají, přidám ještě historiku o tom, že dítě je sice vzdáleně, však přece jen spřízněno se šachem Rézou Pahlavím, či králem Farknem. Nesmí se o tom ale mluvit. No mám jim říkat, že je to cíkáně?“ (Novák 2002: 31)

Rodiny tedy se vzhledem dítěte mohou zacházet různým způsobem. Buď se mohou snažit jeho vzhled změnit, nebo mu připsat jiné pozitivnější vnímané významy. Jak již však bylo zmíněno na jiném místě, je nutné si uvědomit, že k těmto praktikám se neuchýlí všechny rodiny, které přijaly „romské“ dítě. Jedná se pouze o jednu z možností vyrovnávání se s „romským“ původem dítěte. V některých případech může být „romský“ vzhled a původ dítěte na doporučení organizací zabývajících se touto tematikou přijímán, u horlivých rodičů i veliceb jakožto zdroj pychy. Cílem takového přístupu je posilovat „romskou“ identitu dítěte a ukázat „Romů“ v pozitivním světle (srov. přínady v USA str. 61).

7.4.3 Rodiny „bez podoby“

„Ten je celý táta“ často slycháváme z úst příslušníků širší rodiny, přátel i veřejnosti. Tato slova nás dokážou neskonale potěšit a vzbuzují v nás hrdost, naše dítě se nám podobá. „Výchova potomstva je extrémně náročná kapitola životního projektu – a zhlížení se ve svém vlastním obrazu u biologický vlastního dítěte nám ji velmi usnadňuje.“ (Kamberský 2009) V případě dětí v náhradní rodinné péči v tomto ohledu často nastává problém, a to zejména pokud se jedná o přijetí dítěte, které je nějakým způsobem zřetelně fyzicky odlišné. Největší pozornost poutá zejména odlišná barva pleti. Nicméně i v případě osvojení dítěte stejné barvy pleti, avšak s jinými dalšími tělesnými charakteristikami, mohou vznikat problémové situace.

„Když se členové rodiny podobají, předpokládá se, že patří k sobě, ale rodiny, kde žádná podobnost mezi jejími členy neexistuje, jsou nahlíženy jako kuriózní seskupení jedinců. Bílá žena, která vede černošské dítě, vzbuzuje v ostatních lidech spoustu otázek: je to jeho sociální pracovnice, paní na hlídání, jeho matka? Ne, tak to určitě není.“ (Wolff 2009) Lidé, kteří si nejsou podobní, nemohou být považováni za rodinu v pravém slova smyslu, často se nevyhnou různým poznámkám a dotazům ze strany veřejnosti. Kniha Dorny Jackson Nakazawy je plná případů posuzování takových rodin jako silně podezřelých. Například je zde zaznamenáno vyprávění matky, která šla do obchodu se dvěma svými adoptovanými dětmi, které byly vzhledově odlišné. Jeden kolemdoucí muž se jí zeptal: Ty jsou Vaše? Jsou to bratr a sestra? Žena odpověděla, že ano, nicméně tato odpověď muže neuspokojila, proto se ptal dál: Ale nejsou to skutečný bratr a sestra? Žena opět odpověděla, že ano. Ale nejsou to pokrevní bratr a sestra, ptal se dál muž (Nakazawa 2004: 56). O podobných zážitcích referovala i paní Eliška, která má v péči dvě „romské“ děti:

„Moje kamarádka je Romka a vzala si neromského manžela, má dvě děti a obě jsou prostě blondáky a modrooký, takže já když s ní jdu po ulici s jejíma dětma, tak lidi mají akorát pocit, že každá držíme za ruce ty druhý, což je docela vtipný.“

(Eliška)

Pokud použijeme pojmoslovi Mary Douglas, pak dítě odlišného vzhledu, než je jeho rodina, působí jako anomálie, tedy jako něco nemístného, či nečistého. Jednoduše můžeme anomálii vysvětlit jako element, který nezapadá do určitého souboru pravidel. Podle Mary Douglas neexistují anomálie, ambivalence a nečistota samy o sobě, ale jsou vedlejším produktem tvorby řádu. Aby byl svět, ve kterém žijeme, srozumitelný, je nutné vše kolem nás třídit, oddělovat, separovat, či odlišovat. Na základě této činnosti vzniká řád, který

reguluje naše jednání a zároveň dává okolnímu světu smysl. Nečistota a ambivalence je tedy vedlejším produktem tohoto systematického uspořádávání a klasifikace. Nejedná se proto o izolované jevy, naopak, kde je špína, je i systém. Každý systém klasifikací tedy dává vzniknout anomáliím, každá kultura musí konfrontovat události, které vzdorují jejím předpokladům. Anomálie však kulturní řád nejenom narušují, ale také napomáhají k jeho opětovnému potvrzení. Tím, že se zabýváme anomáliemi, se do popředí dostávají pravidla, podle kterých řídíme svůj život. Vše, co do systému existujících pravidel nezapadá, pak vnímáme jako nečistě a zároveň také nebezpečně. Pokud anomálnímu prvku přisoudíme status čehosi nebezpečného, vede to k posílení konformity ke společensky sdíleným pravidlům (Douglas 1970: 48-52).

Společensky sdílenou a ceněnou normou v naší společnosti je mít děti, které se podobají svým rodičům. Jak jsme si již řekli na jiném místě, příbuzenství je v naší společnosti vytvářeno skrze pokrevní pouta a sdílení stejného genetického materiálu, který je příčinou podobného vzhledu rodičů a jejich dětí. Pokud společenská norma podobnosti v rodině není splněna, následují sociální sankce ve formě údivu, posměchu, pomluvy, opovržení či strachu z nejspíše budoucnosti.

Přijetí dítěte odlišného vzhledu je vnímáno jako „nenormální“ a proto do značné míry nebezpečné; může ohrozit fungování celé rodiny a s velkou pravděpodobností skončí rozpadem. Již v osmdesátých letech některé publikace upozorňovaly na skutečnost, že „zjevná odlišnost dítěte a jeho pěstounů, či osvojiteli zřejmě představuje jeden z faktorů, které zvyšují náročnost a rizikovitost náhradní rodinné péče“ (Svobodová, Kovařík, Niederle 1981: 105-106). Obecně se předpokládá, že míra rozpadu svazku fyzicky odlišných jedinců je mnohem vyšší než v případě osvojení dětí podobného vzezření. Paní Eva v této souvislosti hovořila o obavách svých rodičů:

„Pak byl problém s babičkou a dědou. To byl velké odpor... nebyli rádi, domysleli to prostě z nějakých konců úplně katastrofických. První věc, co nám řekli tchán, že nás zabije, až vyroste.“

(Eva)

Odlisný původ a vzhled dětí je tedy vnímán jako cosi nemístného, co porušuje zaběhnutý řád založený na sdílené „krvi“ a vzhledu. Rodiny s tělesně odlišným dítětem se ocitají mimo společensky sdílená pravidla a tím i normalitu, proto je osvojení takového dítěte vnímáno jako nebezpečné. Dá se říci, že vzhledově odlišné děti jsou „najednou insidéri i outsideri, domácí i cizinci, trvale přecházejí hranice“ (Patton 2000: 7). Jak jsme si ukázali v předchozích kapitolách, míra vnímání nebezpečí není u všech tělesně odlišných jedinců stejná. V případě „Romů“ je rozhodně vyšší než u „černochů“. Přesto je

však tělesná podobnost preferovanou formou utváření rodiny. Ačkoli může být osvojení „černošského“ dítěte ochotnější tolerováno, nikdy nebude dané seskupení lidí považováno za rodinu v pravém slova smyslu.

Představa důležitosti vzhledové pobohosti mezi rodiči a jejich dětmi není příznačná pouze pro žadatele o osvojení a běžnou veřejnost, ale i pro odborníky zabývající se problematikou náhradní rodinné péče. Ve Spojených státech amerických se tyto snahy projevovaly politikou *racial matching*, o které jsme se zmínili již dříve. Děti byly umísťovány do rodin na základě jejich podobnosti s žadateli. „Většinou byly adoptovány děti, které neměly žádné fyzické problémy, či tělesné znaky – neměly žádná „materská znaménka“ (*birth marks*), proto je bylo možné bez problémů „transplantovat“ do jiné rodiny.“ (Patton 2000: 19) Termínem „materská znaménka“ Sandra Patton označuje jakékoli tělesné znaky, které způsobují, že je díky nim dané dítě označeno jako „neadoptovatelné“. Může se jednat o tělesné postižení, zdravotní problémy, ale i barvu pleti. Pokud má dítě tmavou pleť, je vnímáno jako určitým způsobem „označené“ (*marked*) – má tedy nezměnitelné tělesné charakteristiky, díky nimž se ocitá mimo společensky sdílenou normalitu, proto je zařazeno do kategorie „neadoptovatelný“. Naopak zdřavé „bělošské“ děti byly vnímány jako „neoznačené“, tedy jako nepopsané čisté listy bez identit, které bylo možné „transplantovat“ do nových rodin. Výstižně je v tomto směru vyprávění Katherine Quarnby, „arabsko-bělošské“ míšenky, která byla adoptována norskou rodinou. Ze svých spisů se v dospělosti dozvěděla, že úředník zajišťující její osvojení se staral o to, zda v létě příliš neztmavne. Naštěstí ale léto nebylo příliš slunečné, proto usoudil, že ten, kdo o jejím smišeném původu nic neví, nic nepozná (Quarnby 2005). Její tělesný vzhled našťáust v dané době nenesl žádná „materská znaménka“, která by ji odsoudila k životu v ústavní péči, dostala se proto do rodiny vysokých a světlých lidí.

V rámci České republiky existovala a stále existuje kategorie „označených“ dětí, které jsou v důsledku zařazení do této kategorie vnímány jako „neumístitelné“. Jedná se především o děti, které nesplňují měřítka tělesné normality. Za prvé se jedná o děti s určitým tělesným postižením, či nehezkým, společensky „nechlubitelným“ vzhledem. Sami sociální pracovníci v některých případech zamezují umístění takového dítěte do rodiny. Jarmila Koluchová ve svém příspěvku uvádí příběh rodiny, která chtěla pomoci opuštěné dívce, „neodradilo je ani sdělení lékařky, že holčičku sice mají, že je to však nejškaredější dítě v ústavu“ (Koluchová 2002: 94). Také sociální pracovníci tedy vycházejí z představy, že do rodin by se měly dostat „hezké“ děti bez jakýchkoli „materských znamének“. Další skupinu „označených“ představují zejména děti „romské“. V knize *Cikánské děti v náhradní rodinné péči* autoři přišou, že „k osvojení se hodí pouze cikánské děti s předpoklady dobrého so-

matického a duševního vývoje, které nemají příliš nápadné cikánské znaky" (Svobodová, Kovařík, Niederle 1981: 12). Spíše nežli do osvojení byly „romské“ děti umísťovány do pěstounské péče. Ve spisové dokumentaci jednoho dítěte z roku 1990 bylo dokonce doslovně napsáno, že „chlapec je vhodný pro pěstounskou péči, protože je romského původu“. Podle jedné ze sociálních pracovnic se v současnosti od této praxe upouští, „romské“ děti již nejsou vnímány jako nevhodné pro osvojení, nicméně se do rodin dají umístit spíše děti „poloromské“. Jak se však ukázalo ze zkušeností informátorů, „romské“ děti jsou stále často v očích sociálních pracovníků vnímány jako určitým způsobem „označené“ a proto i nevhodné do rodin. Například v případě vyřizování žádosti o osvojení paní Evy sociální pracovnice usoudila, že „romské“ a „poloromské“ děti jsou pro její rodinu příliš tmavé:

„My jsme měli takovou problematickou pani na sociálce, která nás od toho hrozně zrazovala. Ať to neděláme, ať si napišeme bílý... přemlouvala nás, ať si napišeme poloroma aspoň. A pak se rok nic nedělo, nebo třicetkrát roku. Nás vlastně uznali v červnu, a pak v březnu další rok jsem tam už volala, co se děje. No a ona mi řekla: no víte, ty poloromský děti, co by tu byly volny, tak jsou na vás moc tmavý. To mi řekla a já jsem prostě byla úplně v šoku.“ (Eva)

Negativní přístup k umísťování „romských“ dětí do rodin zaznamenala při vyplňování žádosti také paní Kristýna:

„Sociální pracovnice se ptala: takže jakej věk chcete, tady máte napsáno do jeden a půl roku, to platí? No a my říkáme, tak možná i do těch dvou let. Tak napsala jeden a půl plus. A pak jako to zhraví, tak jsme to tak nějak odškrtnali to, co jsme tam měli, a pak říká, no etnikum. Pak se podívala na Ondru (například Vietnamec) a říká: jaký etnikum? Roma asi ne, že ne? A my jsme se na sebe tak podívali a říkáme: jako proč? Proč vlastně ne? A ona, jak nás neslyšela, tak napsala tiskace u Roma NE vykřičník, Vietnamec ano. To jsme na sebe jen tak koukali, říkali jsme, tak to necháme být. Byli jsme zaraženi z toho.“ (Kristýna)

Odborníci zabývající se tematikou náhradní rodinné péče se vesměs shodují v tom, že tělesná podobnost přispívá, a to nezanedbatelně, k vzájemné identifikaci. Je důležité, aby dítě a jeho nový náhradní rodiče měli některé vnější tělesné znaky společné, např. barvu očí, vlasů, pigmentaci pleti apod. (Matějček 1999: 78). V procesu zprostředkování náhradní rodinné péče je proto vzhled dítěte a osvojiteli stále jedním z faktorů, který má vliv na rozhodování o konkrétním umístění dítěte. Není již faktorem hlavním, nicméně jak potvrdila jedna ze sociálních pracovnic, „pokud jsou pro dítě vybrány dvě

vhodné rodiny, přednost dostane ta, která je dítěti svým vzhledem podobnější, pomáhá to lepšímu sítí rodiny“. Z tohoto důvodu jsou do spisových dokumentací žadatelů umísťovány jejich fotografie:

„Na těch úřadech chtěli taky naši fotky, aby vybrali nějakýho, kterej by k nám šel.“ (Gabriela)

Ne vždy se ale podobnost tělesných charakteristik podaří zajistit. Musíme si uvědomit, že do osvojení jsou umísťovány ve většině případů velice malé děti, jejichž vzhled se může do značné míry postupem času modifikovat. Není výjimkou, že se například blondaté vlasy změní v tmavé. Rodiče se pak s tímto faktem musí nějakým způsobem vypořádat. Signe Howell pro proces vzájemného přizpůsobování se v rodině používá pojem *kinning*, „Skrze proces *kinning* rodiče inkorporují jejich dítě jako svého příbuzného, zároveň transformují sami sebe jako rodiče. Aby se z dítěte adoptovaného mohlo stát „jejich“ dítě, musí projít procesem transsubstanciací.“ Autorka se inspirovala významem procesu transsubstanciacie v souvislosti s eucharistií. V případě eucharistie byl transsubstanciován chléb a víno v tělo a krev Kristovo, přičemž změnou prošla pouze podstatná věc a vzhled zůstal stejný, stále to byl chléb a víno, nicméně již s novým významem. K podobnému procesu dochází i v procesu *kinning*, kdy je dítě inkorporováno do rodiny osvojiteli. Dítě se stává součástí jejich rodiny, mění se jeho sociální esence, ale vzhled zůstává (Howell 2007: 64–69).

Ačkoli je vzhled dítěte neměnnou charakteristikou dítěte, je možné s ním do značné míry manipulovat. Pokud se vrátíme ke studii Signe Howell, rodiče vzhledově odlišných dětí celou situaci řešili například tím způsobem, že své děti oblékali do norských krojů typických pro daný kraj a fotografovali je (Ibid. 124). Touto technikou tedy prošel změnou i vzhled dítěte, cílem bylo zdůraznit sounáležitost dítěte s danou konkrétní rodinou a místem, kde žije. Podobný případ vyprávěla jedna ze sociálních pracovnic. Jednalo se o „romského“ chlapce, který byl adoptován do Německa, protože pro se něj nepodařilo najít vhodnou rodinu v rámci České republiky. Fyzický byl spíše podobný adoptivní matce díky snědosti pleti. Oci se ale bohužel příliš nepodobal, proto mu jeho adoptivní rodiče nechali dát do ucha stejnou náušnici, jako nosil jeho otec. Stejná náušnice zde fungovala jako vyjádření vzájemné sounáležitosti a společné identity, díky ní byla saturována touha po rodinné podobnosti.

Alespoň částečná podobnost v rodině může být také zajištěna osvojením více dětí podobného vzhledu. Pokud se žadatelé rozhodnou přijmout do své rodiny více dětí, často se snaží, aby si alespoň ony byly v některém aspektu

podobné. Například paní Kristýna, která již má osvojené dva chlapece (jednen je „poloromský“ a druhý „polovietnamský“) a chystá se se svým manželem osvojit ještě třetí dítě, potvrdila, že by chtěla, aby toto dítě mělo stejně tmavou pleť jako její dva synové:

„My jsme řekli, že chceme tmavý dítě, aby se hodilo ke klukům, ale co to bude za rasu, nám jako bylo jedno. Jsme taky všichni míchaný, že jo.“

(Kristýna)

Pokud neexistuje vyhlídka na společné tělesné charakteristiky, rodiče se uchylují alespoň k přání, aby přijímané dítě mělo podobné vlastnosti. V jednom z dotazníků ze spisové dokumentace například stálo, že by si žadatelé přáli dítě, které rádo zpívá, protože zpívá celá rodina. Podobné přání týkající se vlastnosti dítěte vyjádřila i paní Soňa:

„Já jsem v dotazníku řekla, že jsme hluchá rodina. My nejsme takový tichý, my jsme opravdu hluchý. Můj táta je Slovák, takže je hrmatnej, ještě blbě slyší. A já vlastně dělám u policie, takže taky jsem taková. No a tím pádem jsem říkala, že potřebujeme hluchý dítě. Tak máme ho teda.“

(Soňa)

Přání podobat se však nevyjadřují pouze rodiče, ale i děti samotné. Ředitel Britské asociace pro adopci v této souvislosti řekl, že pro dítě může být velmi důležité, že osoba, která ho vychovává, vodi ho do školy a chodí s ním po ulici, vypadá stejně jako dítě. (Gaber 1998) I děti si velice brzy osvojují představu, že podobnost v rodině je velice ceněná a významná. Svůj odlišný pohled pak stejně jako okolní společnost hodnotí jako anomálii vymykající se normalitě. Jedná se především o reakci na různé připomínky ze strany veřejnosti i ostatních dětí, se kterými se setkávají již od útlého věku. „Jako to, že jsi tmavej, když tvoje máma s tátou jsou bílí?“ (Kovarič, Bubleová, Šlesingerová 2004: 72) Na základě takovýchto reakcí tedy dítě zjišťuje, že něco není tak, jak má být. „Adoptivní rodiče i péstovní často referují o tom, jak se dítě prohlíží v zrcadle a hledá znaky, které je přibližují nymějším jeho lidem.“ (Matějček 2002: 78). Joan Ramos v této souvislosti píše, že již „dětí kolem šestého roku věku vyjadřují touhu být stejně „rasy“, či „etnicity“ jako jejich rodiče. Některé děti se proto vyhlubají slunci, snaží se změnit barvu své pleti a vlasů například pomocí káďy, mouky nebo mýdla (Ramos 1999). Podobný příběh ve svém příspěvku přináší i Margot Weyerová. Dívka, jejíž otec byl Afričan, se v předvečer svých třináctých narozenin zeptala: „Mohu si zítra napudrovat obličej moukou? Aspoň o svých narozeninách bych chtěla jednou jedinkrát být bílá.“ (Weyerová 1996: 122).

Děti tedy často touží po tom, aby byly svým rodičům co nejvíce podobné.

Tato podobnost může být vyjádřena touhou po vykonávání stejného zaměstnání jako rodič, často od dětí slycháváme, že bude tím, čím je tatínek nebo maminka. Podobnost tělesných charakteristik však může být neméně důležitá. Přání podobat se rodičům se objevilo u osvojeného syna paní Anny:

„... takový ty otázky, který máme typu, jako že já mám černý vlasy a ty máš hnědý a já nechci mít černý, já chci mít hnědý jako ty. Ale já jsem mu říkala, prosím tě bába má černý...“

(Anna)

Děti tedy mohou svou tělesnou odlišnost vnímat jako handicap, jenž je omezuje v zařazení do „normalnosti“, která je pro jejich přijetí kolektivem velice důležitá. Podle Zdeňka Matějčka postupem času v náhradních rodinách dochází k určitému „připodobnění“ dětí náhradním rodičům. „Přispívá k tomu napodobování mimiky, gest a způsobu řeči rodičů dětmi a zároveň také stylizace účesu dítěte, či úprava zevnějšíku rodiči. Vnějšímu pozorovateli tato podobnost většinou neunikne, ba bývá až překvapivá.“ (Matějček 1999: 63) Rodiče a jejich přijaté děti jsou tedy do značné míry schopni chybějící tělesnou podobnost napodobit.

Aby dítě netrpělo v důsledku skutečnosti, že kolem sebe nemá nikoho, kdo by se mu po tělesné stránce podobal, existuje další technika, jak tento nedostatek nahradit. Každé dítě žije ve svém světě hraček, proto je důležité, aby mělo takové hračky, které se mu podobají. Témto hračkami jsou myšleny především panenky. Donna Jackson Nakazawa zjistila, že existuje i firma, která vyrábí panenky tak, aby se podobaly obličejí jejich majitele. Děti podle ní musí mít panenku, která se jim podobá, již poměrně brzy totiž začínají hledat obrazy, které se jim podobají (Nakazawa 2004: 33). Na jiný způsob, jak svým „romským“ dětem zajistit panenky, které vypadají stejně jako ona, přišla také paní Anna: doporučuje je namočit do černého čaje. Tyto panenky na jednu stranu souvisí se snahou dát dítěti pocit alespoň určité míry podobnosti, na stranu druhou jsou doporučovány jako nutnost pro budování zdravé identity dítěte, která mu automaticky náleží na základě jeho vzhledu.

Je tedy zřejmé, že existují praktiky a mechanismy, jak chybějící podobnost v rodině alespoň do určité míry saturovat. Přesto je však veřejností tento druh adopcce často vnímán jako nepřirozený a nebezpečný. Nesplňuje totiž předepsané společensky sdílené normy vycházející z biologické definice příbuzenství.